

Ks. Andrzej Bruździński

ORCID: 0000-0002-4950-9698

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Mikołaj Zebrzydowski i Piotr Skarga SI – historia wzajemnych relacji

Mikołaj Zebrzydowski and Piotr Skarga SI – A History of Mutual Relations

Abstrakt

W artykule omówiono kontakty dwóch znaczących osobistości w Polsce przełomu XVI i XVII wieku – wojewody Mikołaja Zebrzydowskiego i jezuitę ks. Piotra Skargi. Pierwsze ich spotkanie nastąpiło, gdy Zebrzydowski rozpoczął swoją publiczną działalność, a ksiądz Skarga był już doświadczonym kapłanem i jezuitą. Zebrzydowski nosił się wówczas z zamiarem fundacji kolegium jezuickiego w rodowych dobrach w pobliżu Lublina. Kolejna znacząca współpraca związana była z powołaniem do istnienia w Krakowie przez ks. Skargę Bractwem Miłosierdzia. Ksiądz Skarga bardzo pozytywnie ocenił postawę i zaangażowanie Zebrzydowskiego w obydwie dzieła. Sytuacja uległa dość znaczącej zmianie, gdy Zebrzydowski, obrażony na króla Zygmunta III Wazę, przeszedł do opozycji antykrólewskiej i stanął na czele rokoszu. Ksiądz Skarga dwukrotnie udał się do wojewody, aby odwieść go od tego nielegalnego działania. Poselstwa nie przyniosły pozytywnego rezultatu. Wzajemne relacje obu osobistości uległy oziębieniu, choć można przypuszczać, że Zebrzydowski pod ich wpływem w końcu pogodził się z królem. Pewne relacje z jezuitami dalej podtrzymywał, ale już bez poprzedniego zaangażowania.

Słowa kluczowe: Mikołaj Zebrzydowski, Piotr Skarga, historia jezuitów w Polsce, Bractwo Miłosierdzia w Krakowie, rokosz sandomierski

Abstract

The article discusses the relations between the two eminent individuals in late 16th and early 17th century Poland, that is the Voivode Mikołaj Zebrzydowski and the Jesuit Piotr Skarga. They first met when Zebrzydowski was at the outset of his public activity and Skarga was already an experienced priest and Jesuit. At that time, Zebrzydowski intended to fund a Jesuit college on his family property near Lublin. Another significant cooperation between them focused on the Brotherhood of Mercy established by Skarga, who greatly appreciated Zebrzydowski's attitude and involvement in both works.

The situation changed dramatically when Zebrzydowski, who felt offended by King Sigismund III Vasa, joined the anti-royal opposition and headed a rebellion. Father Skarga visited the voivode on two occasions, trying to dissuade him from unlawful acts. However, his visits missed the mark, and Skarga and Zebrzydowski's relations soured, although one may suspect that it was due to Skarga's intervention that Zebrzydowski finally became reconciled with the king. He did maintain some connections with the Jesuits, albeit this involvement waned.

Keywords: Mikołaj Zebrzydowski, Piotr Skarga, history of Jesuits in Poland, Fraternity of Mercy in Cracow, Sandomierz rebellion

Książd Piotr Skarga (1536–1612) i Mikołaj Zebrzydowski h. Radwan (1553–1620) to dwóch wielce znaczących aktorów dziejów Polski przełomu XVI i XVII stulecia, którzy niewątpliwie odcisnęli na nich swoje piętno. Kontakty tych dwóch postaci były z reguły omawiane przy przedstawianiu poszczególnych wydarzeń, których byli uczestnikami. Wymienić tutaj należy szczególnie prace ks. Jana Sygańskiego SI (1853–1918), ks. Bronisława Natońskiego SI (1914–1989), Jana Dzięgielewskiego (*1948) oraz Sławomira Baczewskiego (1973–2013). Przedstawiając ten problem, zasadniczo oparto się na listach zainteresowanych, pomocniczo natomiast wykorzystano inne źródła z epoki.

Kontakty Zebrzydowskiego z jezuitami datują się przynajmniej od czasu jego nauki w kolegium w warmińskim Braniewie oraz studiów w bawarskim Ingolstadcie¹. Jak pisał ks. Skarga, jezuita „w Collegiach

1 „Wybór listów Piotra Skargi”, przeł. Stanisław Ziemiański, w: *Ks. Piotr Skarga SJ (1536–1612). Życie i dziedzictwo. Rok jubileuszowy*, red. Roman Darowski SI, Stanisław Ziemiański (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2012), 112; Piotr Skarga, *Listy*, przeł. Paweł Kozioł (Jarosław: Stowarzyszenie Kulturalno-Wychowawcze im. ks. Piotra Skargi, 2012), 153; Elżbieta Elena Wróbel, „Młodość i edukacja”, w: Tomasz Graff, Bartłomiej Wołyniec, Elżbieta Elena Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski 1553–1620. Szkic biograficzny* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020), 46–52.

i szkołach nauki się prowadzą [...], wychowanie się dobre młodym daje [...] czynią dobre kapłany, mądre senatory, mężne z wiadomości żołnierze i *bonos cives, bonarum partium*².

Posiadamy wiadomości źródłowe o czterech spotkaniach Zebrzydowskiego z ks. Skargą, choć było ich znacznie więcej. Nie są one udokumentowane, wiedzę czerpiemy o nich z dość znaczących źródłowych supozycji.

Co do pierwszego spotkania ks. Skargi i rotmistrza królewskiego Zebrzydowskiego, to nie wiemy dokładnie, kiedy i gdzie nastąpiło. Mowa o nim w liście do króla Stefana Batorego (1576–1586), jaki wystosowali Bernard Maciejowski (1548–1608) i Zebrzydowski 3 października 1580 roku z Pułtusza w sprawie powołania kolegium jezuickiego w Lublinie; powołują się tam bowiem na rozmowę z ks. Skargą³.

Kolejne, tym razem pewne spotkanie naszych bohaterów nastąpiło w Wilnie po powrocie Zebrzydowskiego z drugiej wojny moskiewskiej Batorego i podczas pobytu w tym mieście – zapewne pod koniec października lub na początku listopada roku 1580⁴. Świadczy o tym list ks. Skargi do wikariusza generalnego zakonu ks. Oliviera Manare’go (1523–1614) z 1580 roku. Skarga przypominał w nim o poprzednim spotkaniu z tą dwójką magnatów i ich wspólnej inicjatywie utworzenia kolegium jezuickiego w Chodlu koło rodzinnej miejscowości Zebrzydowskiego – Ciecierzyna; Skarga miał na tę sprawę jednak inne spojrzenie – preferował Lublin. Jak już zaznaczono, dokładne ustalenie czasu tego spotkania przy źródłach, którymi dysponujemy, raczej nie jest możliwe do określenia⁵. W liście owym ks. Skarga zawarł niezwykle interesującą charakterystykę młodego rotmistrza królewskiego Zebrzydowskiego:

2 Piotr Skarga SI, *Obrona Jezuitów, niegdyś przez Piotra Skargę pod tytułem Proba Zakonu Societatis Jesu roku 1607 wydana, a teraz dla publicznej wiadomości przedrukowana* (Warszawa: Drukarnia Wiktora Dąbrowskiego, 1814), 42–43.

3 Archivum Romanum Societatis Jesu (dalej: ARSI), rkps Germ. 121 II: Epistolae Maggi, k. 236.

4 Ludwik Grzebień SI, „Chronologia pobytu i działalności Piotra Skargi w Wilnie (1573–1584)”, *Senoji Lietuvos literatūra* 35/36 (2013): 30; Jan Sygański SI, *Działalność ks. Piotra Skargi T. J. na tle jego listów 1566–1610. Szkic historyczny* (Kraków: Wyd. Tow. Jezusowego, 1912), 43–44; Marek Wrede, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2010), 107–108.

5 Ludwik Piechnik SI, „Działalność kulturalna Towarzystwa Jezusowego na północnych i wschodnich ziemiach Polski w XVI–XVIII wieku”, w: *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 6: *Między Wschodem i Zachodem*, cz. 1: *Kultura umysłowa*, red. Jerzy Kłoczowski (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989), 78; Bronisław Natoński SI, „Geneza i budowa katedry lubelskiej (kościół pojezuickiego) 1580–1625”, *Nasza Przeszłość* 27 (1967): 65–66.

Zebrzydowski, młodzieniec mający prawie 25 lat [a miał wówczas 27 lat!], pochodzący z wybitnej rodziny jako syn hetmana wojsk polskich, jedyny spadkobierca wszystkich ojcowskich dóbr, kształcił się u naszych w Braniewie i Ingolstademie [...]. W czasie gdy Stefan Batory został ukoronowany na króla, należąc do dworu królewskiego, zawsze zajmował stanowisko dowódcy i walczył z wielką chwałą we wszystkich wojnach prowadzonych przez króla, a w obozie i wśród zajęć wojskowych ciągle nosił się z myślą założenia kolegium. Zanim bowiem wszedł w tą zażyłość z Maciejowskim, omawiał tę sprawę [fundacji kolegium jezuickiego] ze mną w Wilnie i przejawiał wielką chęć pracy nad zbawieniem dusz i wykorzeniem herezji⁶.

Ksiądz Skarga bardzo wysoko oceniał postawę moralną Radwanity, pisał o nim bowiem, że „posiada zadatki pobożności i innych cnót, które, jak się można spodziewać, rozwiną się i przyniosą obfity owoc”, a dalej

odznacza się [on] prawością obyczajów, skromnością i wstydlivością, podobny w tym do Maciejowskiego i podobnie jak tamten jest lubiany przez wszystkich, szczególnie przez króla. [...] Stwierdził, w każdym swoim działaniu jest stały i obdarzony roztropnością człowieka dojrzałego. Biorąc udział w oblężeniu Wielkich Łuków w [księstwie] moskiewskim, po odprawieniu generalnej spowiedzi u jednego z naszych [ojców] i przyjęciu Najświętszej Eucharystii, przyrzekł Bogu, że w celu obrony czci niewieściej i zapobieżenia rzezi niemowląt opuści miejsce postoju konnicy i wraz z piechurami wtargnie do zamku i wskoczy w sam środek wrogów i szalejących żołdaków. Zamek jednak zdobyto innym sposobem i Bóg nam go oszczędził. On i Maciejowski, złączeni z sobą głęboką jednością ducha i związani węzłem braterstwa, z zapalem podjęli wspólnie myśl założenia kolegium lubelskiego⁷.

Pisząc dalej: „Myślę, że nie zrezygnuje z chęci ożenku, kiedy załatwi pomyślnie sprawę kolegium”⁸, ks. Skarga wyraził ukrytą myśl, że obserwując jego postawę, widziałby go z chęcią w szeregach duchownych. Rektor wileńskiego kolegium był więc zauroczony tak Zebrzydowskim, jak też Maciejowskim, że wystawił im znakomite świadectwo moralności. Podobnie pisał o nim do generała zakonu Claudia Acquavivy (1543–1615) w roku 1582, opisując pobyt Batorego w Rydze, gdzie był także Zebrzydowski: „nasz lubelski fundator, ozdabiający cały dwór kwieciem cnoty i męstwa. Przyprawdzał on do naszej sieci niektórych heretyków, których pojedналиśmy z Kościołem, a zaniedbujących przystępowanie do

6 „Wybór listów Piotra Skargi”, 112; Skarga, *Listy*, 153.

7 „Wybór listów Piotra Skargi”, 112.

8 *Ibidem*, 112.

Sakramentów świętych zachęcał do nich”⁹. Nic dziwnego, że otrzymał on od Skargi przydomek „łowcy dusz”, którą to opinię potwierdzał także swymi późniejszymi czynami dokonanymi we współpracy z tym jezuitą¹⁰. Opinia księdza Skargi przyczyniła się zapewne i do tego, że Zebrzydowski otrzymał wkrótce od króla starostwo stężyckie¹¹.

Skarga w Wilnie był do roku 1584, kiedy to został skierowany przez prowincjała do Krakowa, aby został superiorem w domu przy kościele św. Barbary¹². Zebrzydowski natomiast 24 września 1585 roku otrzymał – nie bez wpływu Jana Zamoyskiego – starostwo generalne krakowskie¹³. Ksiądz Skarga w liście do generała zakonu 28 listopada tegoż roku napisał, iż 11 listopada Zebrzydowski bardzo uroczyście wjechał do miasta. Nie szczędził także i teraz swoich pochwał „28-letniemu” (a miał on wówczas 32 lata!) Radwanicie, określając go jako „insigni probitatis et prudentiae fortitudinisque laude et opinione omnibus clarus” („wyróżniający się rzetelnością, roztropnością i odwagą, a w mniemaniu wszystkich znakomity”)¹⁴. Z tej to też przyczyny kontakty z ks. Skargą były zapewne częstsze.

25 listopada tegoż roku starosta uczestniczył w czterdziestogodzinnym nabożeństwie u św. Barbary w intencji ustania epidemii. Skarga wiązał wówczas z tym młodym magnatem spore nadzieje na lepszą stabilizację zakonu w Krakowie¹⁵. Zebrzydowski uczestniczył także w innych różnych uroczystościach religijnych w klasztorze jezuickim, wystawiając po nich własnym sumptem obiad dla wspólnoty zakonnej, jak i dla wszystkich zaproszonych gości¹⁶.

9 *Ibidem*, 132.

10 *Ibidem*; *Listy ks. Piotra Skargi T. J. z lat 1566–1610*, red. Jan Sygański SI (Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Jezusowego, 1912), 229, 233; Sygański SI, *Działalność ks. Piotra Skargi*, 84–85.

11 „Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy”, red. Antoni Gąsiorowski, w: *Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 4, z. 3 (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1993), 143; Jan Ryś, „Związki Mikołaja Zebrzydowskiego (1553–1620) z Krakowem”, *Studia Historyczne*, R. 29, z. 2 (1986): 184.

12 Sygański SI, *Działalność ks. Piotra Skargi*, 75–76.

13 Claudio Rangoni, *Relacja o Królestwie Polskim z 1604 roku*, tłum. Kajetan Wincenty Kielisiński, Wojciech Kazimierski, oprac. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2013), 130.

14 *Listy ks. Piotra Skargi T. J. z lat 1566–1610*, 229.

15 *Ibidem*.

16 Jan Wielewicki SI, „Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od r. 1579 do r. 1599 (włącznie)”, [t. 1], *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 7 (Kraków: Akademia Umiejętności, 1881), 244.

Radwanita był także od roku 1588 członkiem Bractwa Miłosierdzia założonego przez ks. Skargę cztery lata wcześniej. W tymże roku za usilnym staraniem księży: Skargi i Marcina Łaszczka (1551–1615) przyczynił się w głównej mierze do założenia na cześć swojego patrona następnej „sekcji” Bractwa Miłosierdzia – Skrzyńki św. Mikołaja mającej za cel „podporą pobożną wstydliwemu w ubóstwie panieństwu”¹⁷, czyli uposażenie ubogich dziewcząt czy to do małżeństwa, czy to do klasztoru¹⁸. Bowiem „panienki cnotliwe, sieroty ubogie, które ojca, matki nie mają, ani ratunku od przyjaciół mieć mogą, bądź do zakonu jeśli chcą, bądź do małżeństwa za rzemieślniki cnotliwe ratują i pomagają, i wiele rzeczy dobrych czynią”¹⁹. Ksiądz Skarga napisał dla tej wspólnoty ustawy²⁰. Zebrzydowski w 1602 roku przeznaczył na pierwszy stały fundusz Skrzyńki 6000 złotych polskich, które miały zabezpieczenie na dobrach Książnicy i Krasy²¹.

Należy także pamiętać, iż dzieło ks. Skargi na początku wcale nie spotykało się z aplauzem, ale wręcz przeciwnie – z wieloma przeszkodami i trudnościami, tym bardziej więc należy docenić zaangażowaną postawę Radwanity²². Krytycznie oceniano także samych jezuitów, powstawały wprost nieprawdopodobne plotki o ich zachowaniu, stąd też ks. Skarga prosił tak biskupa krakowskiego Piotra Myszkowskiego h. Jastrzębiec (ok. 1505–1591), jak i Zebrzydowskiego o potwierdzenie, że w rzeczywistości nie mają one żadnych podstaw²³.

17 Ludwik Kremer, *Przedmowa*, w: Leonard Lessius, *Narada której wiary trzymać się mamy* [...]. Przełożona z łacińskiego na język polski przez Ludwika Kremiera rayce krakowskiego (Kraków: sumptus Burchardi Kuikowski, druk Łazarzowa, 1616), nlb.

18 *Książka pamiątkowa Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego w Krakowie od roku 1584 do 1884, skreślona w roku jubileuszowym*, cz. 1 (Kraków: nakł. Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego, 1884), 177–178, 247.

19 Jan Januszowski, „Apostrophe, abo rzecz do Bractw Duchownych”, w: *idem*, *Navka vmierania chrześcijańskiego. Także iako konającego Panu Bogu oddawać, y czego na ten czas pilnować trzeba: Przy tym y przykłady o roskoszach niebieskich y mękach czyścowych y piekielnych: Częścią z Włoskiego, częścią z łacińskiego na Polski język przełożone przez* [...] *Do tegoż jest przyłożone Apostrophe do Bractw Duchownych* (Kraków: Drukarnia Łazarzowa, 1604), 323.

20 Sygański SI, *Działalność ks. Piotra Skargi*, 77.

21 *Książka pamiątkowa Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego w Krakowie od roku 1584 do 1884, skreślona w roku jubileuszowym*, cz. 2 (Kraków: nakł. Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego, 1884), 6.

22 Krzysztof Koehler, *Boży podlegacz. Opowieść o Piotrze Skardze* (Warszawa: Wydawnictwo Sic!, Narodowe Centrum Kultury, 2012), 129.

23 Stanisław Ziemiański SI, „Piotr Skarga w swoich listach”, w: *Rzecz o dziele Piotra Skargi SJ. Słowo o duchowości, patriotyzmie i wychowaniu*, red. Iwona Nowakowska-Kempna,

Zebrzydowski hojnie wspierał też założone przy tym Bractwie przez ks. Skargę w roku 1592 Bractwo Betanii św. Łazarza, którego celem było ratowanie żebraków i opuszczonych przed śmiercią na ulicy oraz urządzenie pogrzebów dla biedoty. Zapisał się do niego 1 kwietnia 1592 roku, ofiarując 30 dukatów – 56 złotych polskich²⁴. Statut bractwa wskazywał, że konfraternia ta jest przede wszystkim organizacją religijną, a nie tylko filantropijną. Wymiar ten potwierdzało tak wezwanie zawarte w tytulaturze konfraterni, jak też odprawianie wspólnych brackich nabożeństw²⁵. Członkowie tej konfraterni zobowiązani byli do uczestniczenia w „schadzkach” oraz do składania ofiar do skrzynki brackiej. Oprócz tego każdy z braci zobowiązany był do kwestowania na biednych przy kościele św. Barbary²⁶. Ubrani w kapy, zbierali datki na ubogich po krakowskich domach w Wielkim Tygodniu, mieszkańcy zaś „jedni od wstydu, a drudzy miłosierdziem wzruszeni, dawali”²⁷. Czy i na ile magnat Zebrzydowski uczestniczył w tych religijnych obrzędach – nie wiadomo. Wiemy jedynie, że w roku 1604 razem z carewiczem Dymitrem zebrali na mieście jałmużnę²⁸, pomimo że w roku 1602 zobowiązał się do tygodniowego składania na ten cel jałmużny w wysokości 1 dukata²⁹.

Nie widzimy w tym czasie, aby Zebrzydowski, gdy obrażony na króla z powodów politycznych znalazł się w obozie opozycji, stronił od jezuitów – w maju 1605 roku polecał generałowi zakonu swojego syna

Marzena Chrost, (Kraków: Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM, 2012), 64–65; Wielewicki SI, „Dziennik spraw domu zakonnego”, [t. 1], 95.

24 *Książka pamiątkowa Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego*, cz. 1, 199.

25 Krystyna Jelonek-Litewka, „Arcybractwo Miłosierdzia i Banku Pobożnego w Krakowie”, *Nasza Przeszość* 61 (1984): 47–50; Stanisław Obirek, „Koncepcja miłosierdzia w pismach księdza Piotra Skargi SJ”, w: *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. Urszula Augustyniak, Andrzej Karpiński (Warszawa: „Semper”, 1999), 19–28.

26 Jan Wielewicki SI, „Dziennik spraw domu zakonnego”, [t. 1], 151; „Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595”, red. Henryk Barycz, w: *Biblioteka krakowska*, t. 70 (Kraków: nakł. Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Druk. W.L. Anczyca i Spółki, 1930), 147–148; Mieczysław Bednarz SI, „Jezuici a religijność polska (1564–1964)”, *Nasza Przeszość* 20 (1964): 200; „Bractwo miłosierdzia”, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. Ludwik Grzebień SI et al., (Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996), 62; Jan Kracik, Michał Rożek, *Hultaje, złoczyńcy, wszetecznicze w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym XVI–XVIII w.* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986), 119–121; Stanisław Cieślak SI, *Kościół Świętej Barbary w Krakowie. Przewodnik* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2000), 9.

27 „Kronika mieszczanina krakowskiego”, 148.

28 *Książka pamiątkowa Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego*, cz. 1, 77.

29 *Ibidem*, 185.

przebywającego w Rzymie³⁰. Nie dystansował się także od kaznodziei królewskiego, a zwłaszcza od jego dzieła³¹. Widać w tym czasie nawet spore zaangażowanie się w dzieła charytatywne zainicjowane przez jezuitę. Nic więc dziwnego, że Zebrzydowski był w tym okresie tak pozytywnie oceniany. Nie była to tylko opinia samego Skargi, podobną znajdziemy w relacji pochodzącej z 1604, a skierowanej do papieża Klemensa VIII (1592–1605) przez nuncjusza apostolskiego biskupa Claudio Rangoniego (1559–1621), będącego bardzo blisko króla Zygmunta III Wazy (1587–1632)³².

Zapewne z tej to przyczyny, jak napisał biskup Stanisław Łubieński h. Pomian (1574–1640),

postanowiono wysłać do niego pod pretekstem jakiejś sprawy dyskretne poselstwo. Król, chociaż znał dostatecznie upór wojewody, dał się namówić (aby się nie wydawało, że zaniechał próby zaradzenia złu) na wysłanie do wojewody ks. Piotra Skargi z Towarzystwa Jezusowego. Uważano że wojewoda go posłucha ze względu na ich przyjaźń. Celem ks. Skargi było przekonanie wojewody, aby dla prywaty nie narażał dobra publicznego i nie stawał się przywódcą sekciarskim, co prowadzi do osłabienia Rzeczypospolitej i religii katolickiej; że byleby tylko zaniechał wszczynania zamieszek, łatwo uzyska przebaczenie i łaskę królewską. Poselstwo, które miało go uspokoić, sprawiło, że wojewoda wbił się jeszcze bardziej w pychę i dawał wyraźnie do zrozumienia, że odtąd od niego jedno wszystko zależy. Zachowywał się nie jak jeden spośród senatorów, lecz jak ten, który sam chce decydować we wszystkich sprawach Rzeczypospolitej³³.

30 ARSI, rkps Pol. 77 I-II: Epistolae Prov. Poloniae et Lituaniae I, 1605-1670, k. 4-5v.

31 Piotr Guzowski, „Bernard Maciejowski i Mikołaj Zebrzydowski – biografie (prawie równoległe)”, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Jerzy Urwanowicz, Ewa Dubas-Urwanowicz, Piotr Guzowski (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003), 82; Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski, „Król, Wielmożni i Jaśnie Oświeceni a gmin szlachecki w XVI i na początku XVII wieku”, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz (Kraków: Wydawnictwo Avalon T. Janowski, 2012), 90.

32 Claudio Rangoni, *Relacja o Królestwie Polskim z 1604 roku*, tłum. Kajetan Wincenty Kielisiński, Wojciech Kazimierski, red. Włodzimierz Kaczorowski, Janusz Byliński (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2013), 130–132, 217.

33 Stanisław Łubieński, „Rozruchy domowe w Polsce”, w: *Droga do Szwecji Zygmunta III, króla polskiego i szwedzkiego, w 1593 roku*, tłum. Adam Benedykt Jocher, *Rozruchy domowe w Polsce w latach 1606–1608*, tłum. Sylwia Szczygieł, red. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2009), 74–75.

W czasie bitwy pod Guzowem – jak napisał Albrycht Stanisław Radziwiłł h. Trąby (1593–1656) – „o[jciec] Skarga S.J., spowiednik królewski, słynący świętobliwością, wyszedł z namiotu królewskiego i uklękąwszy na ziemi, te słowa wyrzekł: «Pomnij na obietnicę Twoją, Chrystusie!», i wnet poczęło uciekać wojsko rokoszan”³⁴. Wydarzenie to było więc dla niego szczególnie bolesne. Gdy wszyscy się ukorzyli, wojewoda pozostał w swej postawie nieugięty, dlatego ponownie do niego został wysłany ks. Skarga, który – jak napisał do generała zakonu – „audivit a me sacerdotalia verba, libera et vera, et res, quas in prima ad eum in Martio missione praedixeram” („usłyszał ode mnie kapłańskie słowa, szczere i prawdziwe, a także o sprawach, o których wcześniej w misji marcowej mu wspomniałem”)³⁵.

Można więc z pewną dozą prawdopodobieństwa przypuszczać że właśnie to spotkanie i kapłańskie słowa prawdy ks. Skargi były przyczyną tego, iż Zebrzydowski w końcu pojednał się z królem, choć nie był całkowicie przekonany o swojej winie.

O innych, dalszych spotkaniach ks. Skargi z Zebrzydowskim nie mamy żadnych wiadomości. Prawdopodobnie ich drogi się rozeszły, a wzajemne uczucia oziębły. Świadczy o tym także odsunięcie się Zebrzydowskiego od jezuitów krakowskich, przynajmniej na kilka lat³⁶. Nie ulega wątpliwości, iż wpływ ks. Piotra Skargi na Zebrzydowskiego był znaczący, zwłaszcza we wcześniejszych latach, choć to ostatnie z udokumentowanych spotkań okazało się najbardziej brzemienne w skutki historyczne. Potwierdza się tutaj ocena ks. Skargi autorstwa naszego wieszca narodowego, że „na nic się nie oglądał, niczego bowiem nie pragnął, jak tylko nawrócenia swych rodaków i doprowadzenia ich do ideału chrześcijańskiego”³⁷ – co widać przekonująco na przykładzie relacji z wojewodą Zebrzydowskim.

34 Albrycht Stanisław Radziwiłł, *Rys panowania Zygmunta III*, tłum. Edward Kotłubaj, red. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2011), 54.

35 *Listy ks. Piotra Skargi T. J. z lat 1566–1610*, 279.

36 Wielewicki Jan SI, „Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od r. 1609 do r. 1619 (włącznie)”, [t. 3], *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 14 (Kraków: Akademia Umiejętności, 1889), 13.

37 Adam Mickiewicz, *Literatura słowiańska. Kurs pierwszy*, oprac. Julian Maślanka (Warszawa: „Czytelnik”, 1997), 580–582.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archivum Romanum Societatis Iesu (dalej: ARSI)
rkps Germ. 121 II: Epistolae Maggi.
rkps Pol. 77 I-II: Epistolae Prov. Poloniae et Lituaniae I, 1605–1670.

Źródła drukowane

- Januszowski Jan, „Apostrophe, abo rzecz do Bractw Duchownych”, w: Januszowski Jan, *Navka vmierania chrzescianskiego. Także iako konaiącego Panu Bogu oddawać, y czego na ten czas pilnować trzeba: Przy tym y przykłady o roskoszach niebieskich y mękach czyścowych y piekielnych: Częścią z włoskiego, częścią z łacińskiego na Polski ięzyk przełożone przez [...] Do tegoż iest przyłożone Apostrophe do Bractw Duchownych* (Kraków: Drukarnia Łazarzowa, 1604), 313–348.
- Kremer Ludwik, *Przedmowa*, w: Lessius Leonard, *Narada którey wiary trzymać się mamy [...]. Przełożona z łacińskiego na język polski przez Ludwika Kremera rayce krakowskiego* (Kraków: sumptus Burchardi Kuikowski, druk. Łazarzowa, 1616), nlb.
- „Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595”, red. Henryk Barycz, w: *Biblioteka krakowska*, t. 70 (Kraków: nakł. Tow. Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Druk. W.L. Anczyca i Spółki, 1930).
- Listy ks. Piotra Skargi T. J. z lat 1566–1610*, red. Jan Sygański SI (Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Jezusowego, 1912).
- Łubieński Stanisław, *Droga do Szwecji Zygmunta III, króla polskiego i szwedzkiego, w 1593 roku*, tłum. Adam Benedykt Jocher. *Rozruchy domowe w Polsce w latach 1606–1608*, tłum. Sylwia Szczygieł, wyd. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2009).
- Radziwiłł Albrycht Stanisław, *Rys panowania Zygmunta III*, tłum. Edward Kotłubaj, wyd. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2011).
- Rangoni Claudio, *Relacja o Królestwie Polskim z 1604 roku*, tłum. Kajetan Wincenty Kielisiński, Wojciech Kazimierski, wyd. Włodzimierz Kaczorowski, Janusz Byliński (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2013).
- Skarga Piotr, *Listy*, przeł. Paweł Kozioł (Jarosław: Stowarzyszenie Kulturalno-Wychowawcze im. ks. Piotra Skargi, 2012).
- Skarga Piotr SI, *Obrona Jezuitów, niegdyś przez Piotra Skargę pod tytułem Proba Zakonu Societatis Jesu roku 1607 wydana, a teraz dla publiczney wiadomości przedrukowana*, (Warszawa: Drukarnia Wiktora Dąbrowskiego, 1814).
- Wielewicki Jan SI, „Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od r. 1579 do r. 1599 (włącznie)”, [t. 1], *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 7 (Kraków: Akademia Umiejętności, 1881).

- Wielewicki Jan SI, „Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od r. 1609 do r. 1619 (włącznie)”, [t. 3], *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 14 (Kraków: Akademia Umiejętności, 1889).
- „Wybór listów Piotra Skargi”, tłum. Stanisław Ziemiański, w: *Ks. Piotr Skarga SJ (1536–1612). Życie i dziedzictwo. Rok jubileuszowy*, red. Roman Darowski SI, Stanisław Ziemiański (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2012), 81–145.

Książki i monografie

- „Bractwo miłosierdzia”, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. Ludwik Grzebień SI et al. (Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996), 62.
- Byliński Janusz, Kaczorowski Włodzimierz, „Król, Wielmożni i Jaśnie Oświeceni a gmin szlachecki w XVI i na początku XVII wieku”, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz (Kraków: Wydawnictwo Avalon T. Janowski, 2012), 13–95.
- Cieślak Stanisław SI, *Kościół Świętej Barbary w Krakowie. Przewodnik* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2000).
- Guzowski Piotr, „Bernard Maciejowski i Mikołaj Zebrzydowski – biografie (prawie) równoległe”, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Jerzy Urwanowicz, Ewa Dubas-Urwanowicz, Piotr Guzowski (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003), 71–93.
- Koehler Krzysztof, *Boży podżegacz. Opowieść o Piotrze Skardze* (Warszawa: Wydawnictwo Sic!, Narodowe Centrum Kultury, 2012).
- Kracik Jan, Rożek Michał, *Hultaje, złoczyńcy, wszetecznicze w dawnym Krakowie. O marginesie społecznym XVI–XVIII w.* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986).
- Książka pamiątkowa Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego w Krakowie od roku 1584 do 1884, skreślona w roku jubileuszowym*, cz. 1 i 2 (Kraków: nakł. Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego, 1884).
- Mickiewicz Adam, *Literatura słowiańska. Kurs pierwszy*, oprac. Julian Maślanka (Warszawa: „Czytelnik”, 1997).
- Obirek Stanisław, „Koncepcja miłosierdzia w pismach księdza Piotra Skargi SJ”, w: *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. Urszula Augustyniak, Andrzej Karpiński (Warszawa: „Semper”, 1999), 19–28.
- Piechnik Ludwik SI, „Działalność kulturalna Towarzystwa Jezusowego na północnych i wschodnich ziemiach Polski w XVI–XVIII wieku”, w: *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 6: *Między Wschodem i Zachodem*, cz. 1: *Kultura umysłowa*, red. Jerzy Kłoczowski (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989), 75–96.
- Sygański Jan SI, *Działalność ks. Piotra Skargi T. J. na tle jego listów 1566–1610. Szkic historyczny* (Kraków: Wyd. Tow. Jezusowego, 1912).

- „Urzednicy wojewodztwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy”, red. Antoni Gąsiorowski, w: *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. 4, z. 3 (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1993).
- Wrede Marek, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2010).
- Wróbel Elżbieta Elena, „Młodość i edukacja”, w: Tomasz Graff, Bartłomiej Wołyniec, Elżbieta Elena Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski 1553–1620. Szkic biograficzny* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020), 46–52.
- Ziemiański Stanisław SI, „Piotr Skarga w swoich listach”, w: *Rzecz o dziele Piotra Skargi SJ. Słowo o duchowości, patriotyzmie i wychowaniu*, red. Iwona Nowakowska-Kempna, Marzena Chrost (Kraków: Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM, 2012), 61–72.

Artykuły w czasopismach

- Bednarz Mieczysław SI, „Jezuici a religijność polska (1564–1964)”, *Nasza Przyszłość* 20 (1964): 149–224.
- Grzebień Ludwik SI, „Chronologia pobytu i działalności Piotra Skargi w Wilnie (1573–1584)”, *Senoji Lietuvos literatūra* 35/36 (2013): 15–41.
- Jelonek-Litewka Krystyna, „Arcybractwo Miłosierdzia i Banku Pobożnego w Krakowie”, *Nasza Przyszłość* 61 (1984): 45–91.
- Natoński Bronisław SI, „Geneza i budowa katedry lubelskiej (kościół pojezuickiego) 1580–1625”, *Nasza Przyszłość* 2 (1967): 63–133.
- Ryś Jan, „Związki Mikołaja Zebrzydowskiego (1553–1620) z Krakowem”, *Studia Historyczne*, R. 29 (1986), z. 2: 181–193.